

УДК 801.631.5+81'42+81'38=111

ВАРІАТИВНІСТЬ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПАРАДОКСАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Олена МАРІНА (Київ, Україна)

Стаття присвячена виявленню специфіки актуалізації парадоксальності у сучасному англomовному поетичному дискурсі. Парадоксальність визначено як художньо-естетичну категорію поетичного дискурсу. Встановлено, що зрушення у парадоксальних поетичних формах торкаються їх когнітивної, семантичної, композиційної, текстової та дискурсивної площин.

Ключові слова: парадоксальність, варіативність, когнітивно-семіотичні механізми, концептуальна трансгресія, акатегоріальність.

The article focuses on determining the specificity of paradoxicality actualization in contemporary Anglophone poetic discourse. Paradoxicality is viewed as literary and aesthetic category of poetic discourse. It is revealed that variability in paradoxical poetic forms concerns their cognitive, semantic, compositional, textual and discursive plains.

Key words: paradoxicality, variability, cognitive and semiotic mechanisms, conceptual transgression, acategoriality.

Постановка проблеми. Невгасаючий інтерес до феномену парадоксальності, що відбивається у численних діахронічних міждисциплінарних розвідках, свідчить про його багатовимірність. На різних етапах культурно-історичного розвитку людства на тлі домінування **раціональних** та/або **ірраціональних** властивостей у художній свідомості тієї чи іншої епохи або літературно-стильового напрямку маніфестація парадоксальності зазнає відповідної варіативності. Якщо, ще у «ранньому» модернізмі стверджувалось, що підґрунтям парадоксальності є закон діалектичної єдності протилежностей [11: 215], у постмодернізмі та в епоху глобалізму вона радше стає відзеркаленням категорій *інакшого* та *неможливого* [там само: 216]. З метою обґрунтування нашої теорії парадоксальності у сучасному англomовному поетичному дискурсі, відкриваючи нові напрями когнітивну парадоксологію і семіопетику, представляємо еволюцію підходів до вивчення цього явища у якості вимірів, що складають цю величину.

Вияви парадоксальності з позицій **семіопетики** представляють розмаїття конфігурацій ментальних та вербальних кодів. У свою чергу, код розглядаємо як фіксованість у словесних знаках, що є складниками поетичних форм, які виражають парадоксальність, культурозначущої інформації різного виду, тобто, знань про осмислення людиною картини світу. Творення парадоксальних поетичних форм у сучасному англomовному поетичному дискурсі зумовлено переплетенням різних типів знань. Йдеться про взаємодію розмаїття форматів ментальної репрезентації знань, схем знання (у термінах Е. Семіно), концептуальних структур, що осмилюємо як комбінації ментальних кодів, які, в свою чергу, в процесі семіозису, об'єктивуються за допомогою низки когнітивно-семіотичних механізмів у сучасних англomовних поетичних текстах. Така актуалізація маніфестується у якості різноманітних конфігурацій вербальних кодів.

Метою статті є визначення особливостей об'єктивації парадоксальності у сучасному англomовному поетичному дискурсі. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) окреслити підходи до вивчення категорії парадоксальності з обґрунтуванням власних теоретичних положень відповідно; 2) виявити специфіку варіативності актуалізації парадоксальності в сучасному англomовному поетичному дискурсі на різних текстових рівнях з виходом у дискурсивну площину.

Огляд останніх досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу дослідження. *Неоекспланаторність* сучасної лінгвістики у теоретико-евристичному ключі, як визначає проф. О.П. Воробйова, поширюється у бік перетворення «лінгвістичних та лінгвопсихологічних загадок і таємниць, на кшталт мовного чуття, творчості та інтуїції, на наукові проблеми, що підлягають вирішенню» [6: 43]. У цьому ключі одним із завдань когнітивної поетики стає пояснення взаємодії когнітивних механізмів, що відносяться, до різних площин художнього освоєння дійсності. Наразі увагу дослідників усе більшою мірою привертають ірраціональні елементи, відчуття та емоції, що беруть участь у когнітивній обробці інформації [14: 92; 15: 4; 4: 33]. Це, пов'язано з переосмисленням кореляції понять *ratio* та *emotio* у свідомості та соціальній поведінці людини. Зокрема емоціям відводиться ключова роль у прийнятті рішень, в плануванні та в розумовій діяльності людини, під час якої вони виконують орієнтувальну й фільтрувальну функції [13].

Діалектика форми й змісту парадоксальності, що ми визначаємо як художньо-естетичну категорію поетичного дискурсу, відбувається на тлі змін типів художньої свідомості й видів поетичного мислення [1: 4; 3: 5]. У ході культурно-історичного розвитку людства у ракурсі

змісту, що виражений її категоріальними ознаками, категорія парадоксальності втрачає деякі онтологічні властивості та набуває нових. У той же час зрушення у поетичних **формах**, що відбивають риси парадоксальності, торкаються їх різних площин – когнітивної, семантичної, композиційної, текстової, дискурсивної та семіотичної.

Формування поетичних форм, які відлунюють парадоксальністю, у сучасному англomовному поетичному дискурсі відбувається на перетині ірраціонального та раціонального осмислення дійсності, особливо зважаючи на матеріал дослідження, що переважно відбиває саме ірраціональне освоєння навколишнього світу через спрямованість не лише на відображення, а й на пробудження таких ірраціональних елементів як відчуттів та емоцій [14: 93]. Натомість, сучасна поезія взагалі та англomовна зокрема покликана, здебільшого, на стимулювання інтелектуальної діяльності читача, на пошук можливих шляхів виходу з розумових лабіринтів. Таким чином онтологічно притаманне поетичному дискурсу домінування ірраціональних елементів на сучасному етапі еволюції поетичної творчості у когнітивно-комунікативному ключі виявляється спрямованим на створення переважно «раціонального резонансу», або перлюкутивного ефекту.

У ході дослідження нами виявлено три основні підходи, або виміри парадоксальності: **онтологічний**, **гносеологічний** та **когнітивно-дискурсивний**. Онтологічний вимір парадоксальності відбиває буття парадоксального знання. Він сформувався переважно в античній поезії, де категорія парадоксальності тлумачиться не лише як «висловлення», що суперечить «доксі», тобто загальноприйнятій думці. Так, Арістотель осмислює парадокс як висловлення, що вступає в протиріччя з раніше передбаченим очікуванням, Цицерон додає елемент дивакуватості в пояснення парадоксальності, а саме підкреслює, що парадокс, перш за все, є дивацтвом, що суперечить загальноприйнятій, традиційній думці, тобто доксі. Квінтесенція парадоксальної думки вбачається у створенні **новизни**. При чому специфіка об'єктивації парадоксальної думки виявляється на різних мовних рівнях уже тоді, починаючи з викривлення семного, фонологічного та/або морфологічного складу лексичних одиниць, що входять до словесної форми, яка виражає ознаки парадоксальності у гумористичному або поетичному дискурсах [1: 977]. Такі вербальні форми змушують читача та/або слухача напружувати думки та приводять до миттєвого осягання [там само]. Нами визначено, що категоріальними онтологічно притаманними досліджуваній категорії рисами стають *суперечність*, *неочікуваність*, *імпліцитність* (силогізм, ентимема), *інтенційність* (софізм), *дивакуватість*, *незвичність* (парадоксографічні оповідання), *мобільність* (рухомість меж складових форми і змісту категорії). *Варіативність* і *градуальність* маніфестації парадоксальності у сучасному англomовному поетичному дискурсі також пов'язуємо вже з античними часами (від логічно коректного парадоксального висловлення до перестановки літер у номінативних одиницях). Дискурсивність поетичних форм, що відбивають ознаки парадоксальності, криється в античній поезії й засвідчує їх повторюваність у різних типах дискурсу – філософському, поетичному, гумористичному. До того ж, античність дає поштовх до розгляду категорії парадоксальності не лише у вербальній, а й у когнітивній площині.

Постулати античної поезики дають нам змогу визначення концепту ГАРМОНІЯ як архетипної передумови виникнення парадоксу. Останній вибудовується на взаємодії обману та істини, оскільки знаходиться на межі двох дискурсів [8: 62]. Концепти ОМАНА та ПРАВДА / ІСТИНА відповідно тлумачаться нами як екзистенційні модули парадоксальності, що моделюються з огляду на їх аксіологічний потенціал та зони взаємоперетину в концепті ГАРМОНІЯ. Концептуальне підґрунтя парадоксальності можна представити у вигляді метаморфозного “perpetuum mobile”, тобто постійного перетворення ОМАНИ на ПРАВДУ та навпаки. З одного боку, парадокс неможливий без існування докси, тобто істини, загальноприйнятого, стереотипного твердження. З іншого, його складовим елементом є антиномічне висловлення, а саме таке, що суперечить заявленій істині. Це приводить до провокації і навіть маніпуляції думкою читача та/або інтерпретатора поетичної форми, що виражає парадоксальні ознаки.

У прагненні до когнітивної ГАРМОНІЇ через осциляції концептуальних складових парадоксальності у царинах її буття неабияку роль відіграє інтуїтивне знання, що дає змогу миттєвого осягнення істини. В античному трактуванні інтуїції у працях Арістотеля під сумнів було поставлено її ірраціональне підґрунтя, тобто вписаність у коло чуттєвого досвіду [1]. Відтак, вона протиставляється логічному мисленню, а радше тлумачиться як механізм абстрактного. У науковому доробку Платона інтуїція осмислюється як спосіб цілісного пізнання істини та першооснов буття, серед яких визначаються МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ й МАЙБУТНЄ, ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ, ЧАС і ПРОСТІР, ДУХОВНЕ й МАТЕРІАЛЬНЕ, АРХЕТИП і ФОРМА. Уточнюється, що саме завдяки інтуїції відбувається активація «колективного позасвідомого» (у термінах К.Г. Юнга), що складає передконцептуальні структури знань (за Л.І. Белехової), або вписується в один з етапів **довербальної когнітивної діяльності** людини. У цьому розрізі когнітивні операції довербального характеру мають формат «дивакуватих спалахів активності

позасвідомого» (у термінах Платона). Таким чином в античності спостерігаються тенденції до розрізнення двох видів пізнання у сенсуалістичному (ірраціональному) та інтелектуальному (раціональному) ключі.

У гносеологічному ключі трактування мовних аномалій, що безпосередньо торкається об'єкту нашого дослідження, у гносеологічному ключі аналогізується з когнітивною парадигмою [5: 63], адже їх осмислення передбачає задіяність суб'єкту пізнавальної діяльності [5: 64; 9: 21]. Мається на увазі не онтологічна притаманність поетичним формам парадоксальності, а саме набуття ними її різноманітних рис у результаті осмислення поетом, читачем та/або інтерпретатором. Такий ракурс вивчення парадоксальності сприяє виявленню її функціонального й прагматичного потенціалу, спрямованості на створення певного перлюкутивного ефекту та емотивного резонансу.

Ключове призначення поетичних форм, що відлунюють парадоксальністю, у продовження античної традиції, вбачається переважно у створенні новизни []. На окреслення теорії парадоксальності у філософсько-естетичному річищі у Новий Час вплинули І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Г. Лейбніц, Й. В. Гете, В.фон Гумбольдт, Б. Спіноза, Ж.Ж. Руссо, Ф.В. Шеллінг, А. Шопенгауер, Г. Гейне та Б. Рассел.

Об'єднуючу ланку теоретичних доробків цих науковців, які тяжіють до пояснення парадоксальних схем знання, вбачаємо у їх експліцитних або імпліцитних тезах стосовно парадоксу як певного когнітивного механізму завдяки якому відбувається «відрив» від стереотипного осмислення подій і явищ оточуючої реальності, тобто має місце відхилення від стереотипних схем знання. Натомість освоєння життя відбувається за **новим**, певним чином **девіантним сценарієм**.

Відтак, сьогодні у руслі *психологічного, філософсько-естетичного, нейрофізіологічного* напрямів не відкидається думка про інтуїцію як миттєве схоплення (у термінах І. Канта) істини, тобто як трансцендетне осяяння. Проте вона радше визначається як ключовий механізм взаємодії почуттів, розуму та досвіду. Інтуїтивне знання визнається перехідною ланкою від одного рівня (формату) репрезентації знань до іншого, але не є обов'язковою умовою для перебігу цього процесу.

Таким чином, вважаємо, що інтуїція слугує своєрідним «містком», який об'єднує раціональну й ірраціональну складові свідомості. Вона є необхідною у пізнанні ще невідомого, такого, що сягає далеко за межі стереотипного досвіду. Зазвичай, у інтуїтивному освоєнні дійсності задіяні напівавтоматичні когнітивні операції, оскільки певні мисленнєві процеси «проминають» позасвідомо, натомість кінцевий результат усвідомлюється повністю, логічно і чітко.

Категоріальними ознаками парадоксальності у сучасному англомовному поетичному дискурсі, які було виокремлено нами в результаті критичного осмислення теоретичних джерел з досліджуваної проблеми і фактичного матеріалу, вважаємо *суперечність, алогічність, дивакуватість, аномальність, неможливість, межєвість, маргіальність, динамічність, рухомість, градуальність та інконгруентність*. Визначені ознаки є підґрунтям встановлення нами критеріїв виявлення і визначення тієї чи іншої поетичної форми як парадоксальної, а також встановлення та розмежування когнітивно-семіотичних механізмів створення парадоксальності в сучасних англомовних поетичних текстах.

Виходячи з того, що у створенні словесного поетичного образу задіяні механізми передкатегоріального та категоріального характеру [3: 52], та у результаті семантичного, концептуального, інференційного тощо аналізу фактичного матеріалу, нами виявлено, що у пояснення специфіки генерування та конструювання парадоксальних поетичних смислів залучається певна «сполучна ланка» між механізмами обробки передкатегоріальної і категоріальної інформації. Так, вбачаємо, що у формування парадоксальної поетичної форми відбувається у **довербальній** та **вербальній** площинах відповідно. Так, у першій мають місце операції *передкатегоріального* та *акатегоріального* характеру. У такий спосіб відбувається поступове зрощення раціональних й ірраціональних елементів у поезії. Загальним когнітивно-семіотичним механізмом, що задіяний у формуванні парадоксальних поетичних форм на концептуальному та вербальному рівнях, визначаємо *концептуальну трансгресію*. У світлі постструктуралістської парадигми трансгресія постає одним з ключових понять [10: 125]. Цей феномен осмислюється як можливість перетинання меж між можливим і неможливим, що увиразнюється у «дивакувату» схрещенні подій, явищ або об'єктів буття, які існують лише у такій конфігурації [там само: 120]. У трансгресивному просторі з'являється модус «неможливого» буття. У художньому тексті об'єктивація трансгресії має місце зокрема через прийом металепису як парадоксальний прийом наративу, під яким розуміється будь-яке вторгнення екстрадієгетичного наратора в текстовий світ або навпаки [7: 244]. Під *концептуальною трансгресією* розуміємо когнітивно-семіотичний механізм виходу за межі

сталих категорій і перехід від однієї до іншої, що зокрема приводить до викривлення меж текстових світів, як в механізмі стрічки Мебіуса.

Цей процес передбачає порушення зв'язків у примарній метафорі, тобто девіацію від укоріненних асоціацій (англ. *entrenched associations*). Останній супроводжується лінгвокогнітивною операцією **параляксу** (від гр. *παράλλαξις* – зміна, чергування) (у термінах С. Жижек, О.І. Морозової), що ми вважаємо, полягає у коливанні, переключенні різних образ-схем, як-от архетипних, емотивних (у термінах М. Фрімен), які є концептуальними складовими тих чи інших концептуальних схем(и), що є підґрунтям певної парадоксальної поетичної форми. Наша гіпотеза підтверджується положеннями щодо переключення схем (англ. *switches between schemata*) Е. Семіно, що спричиняє ефект розваги у сприйнятті жартів і скетчів; а також специфікою конструювання інконгруентних смислів за допомогою переключення фреймів (англ. *frame-shifting*) [12: 49]. У такій динаміці акатегоріальної діяльності у нашому разі відбувається механізм відкладеної категоризації за Р. Цуром, що включає уповільнення когнітивної діяльності читача зокрема під час осмислення художнього дискурсу взагалі та поетичного зокрема [15; 4]. Одним з результатів актуалізації акатегоріальних когнітивних операцій є «семантичні стрибки», що С. Коулсон об'єднує у групу мовленнєвих феноменів, які послуговуються «нестандартним значенням» (англ. *nonstandard meaning*), серед яких виокремлюються метафори, метонімії, оксиморони.

Підбиваючи підсумок зазначимо, що у результаті аналізу ілюстративного матеріалу нами було виявлено, що на морфологічному рівні поетичні форми, які виражають ознаки парадоксальності, об'єктивуються у форматі зокрема вписаного заперечення, на лексичному – оксиморонного словосполучення, на синтаксичному – антитетичних речень. На дискурсивному рівні, по-перше, виокремлюємо парадоксальний поетичний дискурс, до якого відносимо дискурс фларфу (англ. *flarf-poetry*). По-друге, дискурсивність парадоксальності осмислюємо як відтворюваність парадоксальних поетичних образів у різних типах дискурсу. **Перспективу** подальших досліджень вбачаємо у виявленні інтерсеміотичних механізмів творення парадоксальних поетичних форм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер П.А. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие. – 1994. – С. 3 – 38.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Минск: Литература, 1998. – 1392 с.
3. Белехова Л.И. Словесный образ в американской поэзии: лингвокогнитивный взгляд: [монография] / Л.И.Белехова. – 2-е вид., доповнене і перероб. – М.: Звездапад, 2004. – 376 с.
4. Белехова Л.И. Від відчуття до співчуття: когнітивні операції передкатегоріального рівня / Л.И. Белехова // Світ емоцій у дзеркалі когніції: мова, текст, дискурс: Тези доповідей Круглого столу, присвяченого ювілею проф. О.П. Воробійової (27 вересня 2012 р., КНЛУ). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2012. – С. 33.
5. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 574 с.
6. Воробьёва О.П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 41–47.
7. Женетт Ж. Фигуры: Работы по поэтике. / Ж. Женетт. – М.: изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – 944 с.
8. Лахманн Р. К поэтике оксиморона (на примере стихотворения Даниела Наборовского “Krotkoszczyvota”): Пер. с нем. // Лотмановский сборник. – Т. 2 / Сост. Е.В. Пермяков. – М.: Изд-во РГГУ. – 1997. – С. 58 – 70.
9. Радбиль Т.Б. Языковые аномалии в художественном тексте: Андрей Платонов и другие: [монография] // Т.Б. Радбиль. – 2-е изд. стереотипное. – М.: Флинта, 2012. – 322 с.
10. Фуко М. О трансгрессии / М. Фуко // Танатография эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века. – СПб.: Мифрил, 1994. – с. 113-131.
11. Эпштейн М.Н. Постмодерн в русской литературе / М.Н. Эпштейн. – М.: Высшая школа, 2005. – 495 с.
12. Coulson S. Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction. / S. Coulson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 304 p.
13. Damasio A.R. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Body. / A.R. Damasio. – N.Y.: Quill, 2000 (Putnam, 1994). – 312 p.
14. Freeman M. The Influence of Anxiety: Poetry As A Theory of Mind // Cognition, Communication, Discourse. – 2013. – # 6. – P. 92 – 106.
15. Tsur R. Playing by Ear and the Tip of the Tongue. Precategorical Information in poetry. – John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia, 2012 – 310 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Маріна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна поетика, когнітивна семіотика, нейролінгвістика.